

บทที่ ๖

ความจริงสูงสุด

แนวคิดสำคัญ

นิพพานเป็นความจริงสูงสุด เป็นความดีสูงสุด (summum bonum) เป็นสถานะที่สมบูรณ์ปราศจากเครื่องร้อยรัดเสียดแทง เป็นสุขนิรันดร์

จุดประสงค์การเรียนรู้

จุดประสงค์นำทาง

มีความรู้ความเข้าใจถึงภาวะความมีอยู่ของนิพพาน

จุดประสงค์นำทาง

- อธิบายความหมายของคำว่านิพพานได้
- อธิบายถึงระดับของนิพพานได้

๑. ความหมายของนิพพาน

นิพพาน เป็นภาษาบาลี ในภาษาสันสกฤตใช้คำว่า “นิรวาน” แปลว่า ความดับดับคณา หรือ ความดับกิเลสและดับทุกข์ หรือ ภาวะที่ปราศจากเครื่องร้อยรัดเสียดแทง หรือสถานะที่ออกไปจากคณาได้ นิพพานจึงเป็นความดับเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์และนิพพานนั้นเป็นชื่อหนึ่งของนิโรธ ดังนั้นนิพพานกับนิโรธจึงเป็นสิ่งเดียวกัน จัดได้ว่าเป็นความจริงสูงสุด เป็นสถานะที่สมบูรณ์ เป็นความดีขั้นสูงสุด เป็นสถานะที่เที่ยงแท้ เป็นสุขนิรันดร์

พระอรุททอาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์อภิธรรมมถกสังคหะ ได้พรรณานาคุณของนิพพานไว้ด้วยภาษามคธว่า “ปทมัจจุต มัจจันตัง อสังขตมมุตตริง นิพพานมิตติ ภาสันติ วานมุตตามเสสโย” อาจารย์ทวี ผลสมภพ แปลความว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้พ้นแล้วจากคณาเครื่องร้อยรัด ทรงตรัสถึงสถานะธรรมชนิดหนึ่งซึ่งเข้าถึงได้ เป็นธรรมชาติไม่มีจติ พ้นจากขั้น ๕

ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยอะไรๆ เลย หากภาวะธรรมอื่นเปรียบเทียบไม่ได้ ว่าสภาวะธรรมนั้นคือพระนิพพาน”

๒. ลักษณะสำคัญของนิพพาน

การศึกษาเกี่ยวกับนิพพานมีสาระที่นักศึกษาควรให้ความสนใจ ๓ ประการคือ

๑. ธรรมชาติที่ไม่มีจุด
๒. พ้นจากขันธ ๕
๓. ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยอะไร

นิพพานเป็นธรรมชาติไม่มีที่จุด หมายถึง นิพพานไม่มีการเกิด ไม่มีความตาย เพราะความตายจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีการเกิด ดังนั้นเมื่อไม่มีเกิดจึงไม่มีตาย การที่นิพพานไม่มีการเกิด ก็เพราะว่านิพพานทำลายตัณหาซึ่งเป็นตัวทำให้เกิดภพต่างๆ อย่างหมดสิ้น

นิพพานพ้นจากขันธ ๕ หมายถึง เมื่อไม่มีการเกิด ขันธ ๕ ก็ไม่ปรากฏ เพราะความเกิดคือการปรากฏของขันธ ๕ ซึ่งธรรมศาสตร์ของโลกทุกชนิดเมื่อเกิดแล้วจะต้องมีขันธ ๕ อาจจะถูกทั้ง ๕ ขันธหรือไม่ครบบ้าง เช่น เมื่อมนุษย์เกิดมามีรูปร่าง มีความรู้สึกสุขทุกข์(เวทนา) มีความจำ(สัญญา) มีความคิดปรุงแต่งให้เกิดอารมณ์(สังขาร) และมีจิต(วิญญาณ) แต่ถ้าเกิดเป็นอรุปรหมก็มีเพียง ๔ ขันธ ขาดรูปขันธ เป็นต้น ฉะนั้นการที่ไม่มีการเกิดจึงเท่ากับว่าไม่มีขันธ

นิพพานไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยอะไรๆ หมายถึง ธรรมคำสั่งทั้งหลายล้วนเกิดเพราะมีปัจจัยปรุงแต่ง คำว่าปรุงแต่งในที่นี้คือสิ่งทั้งหลายมารวมตัวกันเป็นกอง เป็นหมู่ เช่น บ้านเกิดขึ้นเพราะการรวมตัวกันของวัตถุต่างๆ มีทั้งไม้ ปูน เหล็ก กระจก เป็นต้น มนุษย์ก็เกิดขึ้นจากการรวมตัวของธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ดังนั้นความเป็นมนุษย์ก็คือการรวมตัวของธาตุ ๔ การรวมตัวของวัตถุเป็นบ้าน หรือการรวมตัวของธาตุ ๔ เป็นมนุษย์และสัตว์นี้ เรียกว่าถูกปรุงแต่ง เมื่อนิพพานไม่มีการเกิดจึงเท่ากับว่าไม่มีการรวมตัวกันของธาตุ ๔ เมื่อไม่มีปัจจัยใดๆ รวมตัวกัน จึงไม่มีอะไรเกิด เพราะฉะนั้น นิพพาน จึงได้ชื่อว่า อสังขตะ แปลว่า ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยต่างๆ

นิพพานจำแนกได้ ๓ คือ

๑. นิพพาน ๑ โดยสภาวะลักษณะ
๒. นิพพาน ๒ โดยการกล่าวถึงเหตุ
๓. นิพพาน ๓ โดยการเข้าถึง

๓. นิพพาน ๑

นิพพาน ๑ โดยสภาวะลักษณะ คือ สันติลักษณะ หมายถึง นิพพานเป็นสภาวะที่สงบจากกิเลส สงบจากขันธ ๕ ซึ่งพระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อปรินิพพานแล้วย่อมเข้าถึงสันติสุข คำว่า สันติสุข ในความหมายนี้ มิได้หมายความว่านิพพานเป็นสุขเวทนา แต่หมายถึง นิพพานเป็นสภาวะที่ปลอดจากเวทนา คือ ไม่มีสุขเวทนา ไม่ทุกข์เวทนา และไม่มีความเป็นกลางระหว่างสุขเวทนาและทุกข์เวทนา

๔. นิพพาน ๒

นิพพาน ๒ โดยการกล่าวถึงเหตุ ๒ ลักษณะคือ

ลักษณะที่ ๑ มีกล่าวในพระไตรปิฎกเล่ม ๒๕ หน้า ๒๓๑ แบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน คือ ดับกิเลสหมดแล้ว แต่ยังมีขันธ ๕ อยู่ ได้แก่ พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิต เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ทิฏฐธัมมนิพพาน แปลว่า นิพพานที่เห็นได้ในปัจจุบัน

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน คือ ดับกิเลสหมดแล้ว พร้อมทั้งดับขันธด้วย ได้แก่ พระอรหันต์ที่ไม่มีชีวิต เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สัมปรายิกนิพพาน แปลว่า นิพพานหลังจากสิ้นชีวิต

ลักษณะที่ ๒ มีกล่าวถึงในพระไตรปิฎกเล่ม ๒๓ หน้า ๒๑๖ แบ่งออกเป็น ๒ ประการคือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน คือ ดับกิเลสได้แล้วเป็นบางส่วน ยังเหลือเป็นบางส่วน เช่น นิพพานของพระโศคาบัน พระอนาคามี

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน คือ ดับกิเลสไม่มีส่วนเหลือดับกิเลสได้หมด คือนิพพานของพระอรหันต์

๕. นิพพาน ๓

นิพพาน ๓ โดยการเข้าถึง ๓ ลักษณะคือ

๑. สุตตนิพพาน
๒. อนิมิตตนิพพาน
๓. อัปป์นิหิตนิพพาน

สุตตนิพพาน คือ นิพพานที่เข้าถึงได้ด้วยการพิจารณาขันธ ๕ เป็นของว่างเปล่า หมายถึง ผู้ที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานเห็นขันธ ๕ เป็นอนัตตา ในความหมายว่าสูญเปล่า คือ ขันธ ๕ ตั้งแต่เกิดจนถึงปัจจุบันได้สูญสิ้นไปแล้ว ปัจจุบันก็กำลังสูญไป และในอนาคตขันธ ๕ ก็จะสูญไปด้วย ญาณทัสสนะ ที่เกิดขึ้นโดยมีอนัตตาเป็นอารมณ์เด่นชัดนี้ เรียกว่า สุตตนิพพาน หรือ เรียกว่า นิพพานเพราะเห็นอนัตตา

อนิมิตตนิพพาน คือ นิพพานที่เข้าถึงได้ด้วยการพิจารณาขันธ ๕ ไม่มีเครื่องหมาย หมายถึง ผู้ที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานพิจารณาขันธ ๕ ไม่เที่ยง จนเกิดญาณทัสสนะเห็นขันธ ๕ เกิดแล้วดับ ดับต่อกัน โดยมีได้มีนิมิตหมายอันใดเหลืออยู่ เห็นแต่รูปนาม มีอนิจลักษณะปรากฏเด่นชัด จึงหันหน้าไปสู่ความดับไม่กลับหลัง เรียกว่า อนิมิตตนิพพาน หรือ เรียกว่า นิพพานเพราะเห็นอนิจจัง

อัปป์นิหิตนิพพาน คือ นิพพานที่เข้าถึงได้ด้วยการพิจารณาขันธ ๕ ว่าไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนา หมายถึง ผู้ที่เจริญวิปัสสนาพิจารณาขันธ ๕ เป็นทุกข์ คือ ไม่มีสิ่งใดคงทน ไม่มีสิ่งใดตั้งอยู่ ทุกสิ่งปรากฏขึ้นแล้วก็เปลี่ยนแปลงไป มิได้ตั้งอยู่คงเดิม ญาณทัสสนะที่เกิดขึ้นโดยมีทุกขลักษณะปรากฏเด่นชัดนี้เรียกว่า อัปป์นิหิตนิพพาน หรือ เรียกว่า นิพพานเพราะเห็นทุกขัง

อย่างไรก็ตามนิพพานเป็นสิ่งที่ยากแก่การอธิบายให้เข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง ดังบันทึกในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ หน้า ๑๗๖ ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ฐานะที่บุคคลเห็นได้ยากชื่อว่า นิพพาน ไม่มีตัณหา นิพพานนั้นเป็นธรรมจริงแท้ ไม่เห็นได้โดยง่ายเลย ตัณหาอันบุคคลแทงตลอดแล้ว กิเลสเครื่องกังวลย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้รู้ ผู้เห็นอยู่”

ดังนั้น การที่จะรู้ได้ก็ด้วยเพียงการเปรียบเทียบ ซึ่งเป็นแนวทางที่คิดที่จะได้รับรู้ถึงนิพพาน ซึ่งมีคำใช้เรียกอยู่มาก เช่น

วิมุตติ ความหลุดพ้น เป็นอิสระ วิสุทธิ ความบริสุทธิ์ หมคจค
 สันตะ ความสงบ ระงับ สุทธิ ความบริสุทธิ์สะอาด

เขมระ	ความปลอดภัย	อนุตตระ	ยอดเยี่ยมไม่มีอะไรยิ่งกว่า
อภิญจนะ	ไม่มีอะไรค้างคาใจ	นิปุณะ	ละเอียดอ่อน
ปณิตะ	ประณีต	ปรมัตตะ	ประโยชน์สูงสุด
ปรมสุข	สุขอย่างยิ่ง	ปีสัทธิ	สงบเยือกเย็น
สิวะ	แสนเกษมสำราญ	อรุปะ	ไร้รูป
เกวละ	สมบูรณ์ในตัว	วุปสมะ	ความเข้าไปสงบ
ปณิตะ	สิ่งประณีต	อนิทัสสนะ	ที่มองไม่เห็นด้วยตา
อสังขตะ	สิ่งไม่ถูกปรุงแต่ง	อนาสวะ	สิ่งไม่มีอาสวะ
อมตะ	สิ่งไม่ตาย	สังจะ	ของจริง
ฐวะ	ยั่งยืน	อชชระ	ไม่คร่ำคร่า
คัมภักขะ	ที่สิ้นค้นหา	วิราคะ	คลายกำหนด
มุตติ	ความพ้น	อปโลกิตะ	ตามที่ปรากฏโดยไม่เสื่อม

ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีคำอธิบายนิพพานในเชิงปฏิเสธอีก

น ปฐวี	จะว่าดินก็ไม่ใช่	น อาโป	จะว่าน้ำก็ไม่ใช่
น เตโช	จะว่าไฟก็ไม่ใช่	น วาโย	จะว่าลมก็ไม่ใช่
นาย โลกโก	ไม่ใช่โลกนี้	น พร โลกโก	ไม่ใช่โลกอื่น
น อุโภ	จนทิมสุริยา	จะว่าพระจันทร์	พระอาทิตย์ก็ไม่ใช่

อดีต ภิกขเว ตทายตน แต่ว่าสิ่งนั้นมีจริง

เป็นการยากในการอธิบายให้เห็นถึงความสงบอย่างที่สุด นักปราชญ์ท่านได้เปรียบเทียบไว้ เป็นเรื่องราวว่าสิ่งเหล่านี้มีอยู่ แต่ขีดความสามารถในการรับรู้ของบุคคลนั้นต่างกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรปฏิเสธสิ่งที่ตนเองไม่เคยพบเห็น เรื่องมีอยู่ว่า

ปลากับเต่าเป็นเพื่อนสนิทกัน ปลาอยู่แต่ในน้ำ รู้จักเรื่องราวความเป็นไปของทุกสิ่งที่อยู่ในน้ำ เต่าเป็นสัตว์ที่อยู่ได้ทั้งบนบกและในน้ำ วันหนึ่งเต่าไปเที่ยวบนบกและกลับมาในน้ำ เมื่อพบปลาก็เล่าให้ปลาฟังถึงความสดชื่นที่ได้เดินไปบนทุ่งโล่งบ้าง บนพื้นดินที่แห้งบ้าง มีลมหัดเย็นตลอดเวลา ปลาได้ฟังก็ไม่เข้าใจว่าอะไรคือดิน อะไรคือทุ่งโล่งและลมพัดก็ยังไม่เข้าใจ ปลาคิดต่อไปว่าเป็นไปได้อย่างไรที่จะมีความสุขโดยปราศจากน้ำ ถ้าไม่มีน้ำก็คงจะมีแต่ตายอย่างเดียวเท่านั้น

ปลาก็ซักถามเต่าเพื่อจะได้เข้าใจ เต่าก็เล่าถึงสิ่งที่อยู่บนบกต่าง ๆ เช่น นก หนู แมว คันไม้ ปลาก็ฟังและให้เต่ายกตัวอย่างว่าอะไรที่มีอยู่ในน้ำบ้าง สิ่งใดที่คล้ายคลึงกันบ้าง เต่าก็อธิบายไม่ได้ เพราะไม่รู้จะเอาอะไรมาเปรียบเทียบ ในที่สุดปลาก็สรุปว่าเต่าโกหก เรื่องเล่ามานั้นไม่เป็นจริงแน่ เพราะแม้แต่เริ่มเดินฟังที่เต่าพูด คือ เดินบนทุ่งโล่ง ดินแห้ง ลมพัดเย็น ฉะนั้นไม่เคยเห็นสิ่งเหล่านี้เลย จึงไม่น่าที่จะมีสิ่งเหล่านี้อยู่

ปัญหาเรื่องนิพพาน เป็นสิ่งที่อธิบายได้ยากอย่างยิ่ง แต่ก็มีภิกษุรูปหนึ่งที่ท่านได้ตอบคำถามเกี่ยวกับนิพพานไว้เมื่อประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ ซึ่งบันทึกไว้ในหนังสือมิลินทปัญหา อันเป็นบทสนทนาระหว่างพระนาคเสน กับพระยามิลินท์ หรือ พระเจ้าเมนันเดอร์ (Menander) กษัตริย์ชาวกรีก* ตัวอย่างเช่น

พระยามิลินท์ : คนที่ไม่ได้นิพพานรู้หรือไม่ว่านิพพานเป็นสุข

พระนาคเสน : รู้ได้เหมือนคนที่มีมือวิยะสมบุรณ์ มือ เท้าไม่ขาด ได้เห็นคนมือเท้าขาด ก็รู้ว่าคนนั้นเป็นทุกข์

พระยามิลินท์ : ท่านนาคเสน! ท่านก็ดี อาจารย์ของท่านก็ดีไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้า แต่ท่านเชื่อว่ามีจริง ทำไมถึงเชื่อเช่นนั้น

พระนาคเสน : ถวายพระพร! เหมือนแม่น้ำบางสายที่พระองค์ไม่เคยเห็น แต่ได้ยินชื่อ ทรงเชื่อหรือไม่วามีจริง

พระยามิลินท์ : พระพุทธเจ้ามีอยู่หรือ

พระนาคเสน : มีอยู่

พระยามิลินท์ : รู้ได้หรือไม่ว่าอยู่ที่ไหน

พระนาคเสน : นิพพานแล้ว ข้าสนใจ

พระยามิลินท์ : นิมนต์ท่านช่วยอุปมา

* ซึ่งภายหลังจากการสนทนาครั้งนั้นพระยามิลินท์เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ประกาศตนเป็นผู้อุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ต่อมาได้มอบราชสมบัติให้แก่ภราดรบุตรและพระองค์ทรงออกบวชในพุทธศาสนา จากนั้นได้มีการนำศิลปการสร้างเทวรูปของกรีกเข้ามาในอินเดียและมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรกเรียกว่า "พระพุทธรูปแบบคันธารราษฎร์"

พระนาคเสน : เปรียบคองเปลวอัคคี รุ่งโรจน์โชตินาการ เปลวเพลิงดับยังอยู่แต่ถ่าน
บพิตรพระราชสมภารยังจะชี้เปลวอัคคีได้หรือว่าอยู่ในที่นั้น ๆ จะได้หรือไม่เล่า

พระยามิลินท์ : เปลวไฟดับนี้จะจับเอาที่ไหนมาชี้

พระนาคเสน : ฉันทโคก็ติ ข้อความที่ตรัสถามนี้ก็เหมือนกัน... พระพุทธองค์เสด็จเข้าสู่
นิพพานไปสูญแล้ว เหมือนเปลวไฟที่ดับ อาตมาจนอกจนใจไม่รู้ที่จะชี้ให้พระองค์ได้โดยแท้

นิพพานนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์เห็นได้ด้วยตนเอง (สันตทิฎฐิกะ) ไม่ขึ้นอยู่กับเวลาที่จะแสดงให้ผู้
อื่นเห็น บุคคลเข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘ ผู้ที่เข้าถึงนิพพานแล้วจะมีความสุขตลอด
ไป ดังข้อความในพระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ ๒๕ หน้า ๑๗๗ ว่า “ความไม่หวั่นไหว ย่อมมีแก่
บุคคลผู้ที่ค้นหา และทฎฐิอาศัย ไม่มีแก่ผู้ที่ค้นหาทฎฐิไม่ได้อาศัย เมื่อไม่มีความหวั่นไหวย่อมมี
ปัสสัทธิ เมื่อมีปัสสัทธิก็ย่อมไม่มีความยินดี เมื่อไม่มีความยินดีก็ย่อมไม่มีการไปการมา เมื่อไม่มี
การไปการมาย่อม ไม่มีการจุดและอุปบัติ เมื่อไม่มีการจุดและอุปบัติ โลกนี้และโลกหน้าก็ไม่มี
ระหว่างโลกทั้งสองก็ไม่มี นี่แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์”

๖. ผู้เข้าถึงนิพพาน

บุคคลผู้บรรลธรรมชั้นสูงหรือนิพพานเรียกว่าพระอริยบุคคล มี ๔ จำพวก คือ

๑) พระโสดาบัน ละสังโยชน์^{*} ได้ ๓ อย่าง คือ ความเห็นว่าเป็นตัวเป็นคน ความสังเล
ตงสัย และ ความยึดมั่นในศีลพหุ

๒) พระสกทาคามี ละสังโยชน์ได้เหมือนพระโสดาบันและสามารถทำให้ราคะ โทสะ
โมหะ เบาลง

* สังโยชน์ คือ กิเลสที่ถูกมัดมมนุษย์ไว้กับความทุกข์ มี ๑๐ ประการดังนี้

๑. สักกายทิฎฐิ คือ ความเห็นว่าเป็นตัวตน	๒. วิจิกิชา คือ ความสังเลตงสัย
๓. สิลัพพตปรามาส คือ ความยึดมั่นในศีลพหุ	๔. กามราคะ คือ ความติดใจในกามคุณ
๕. ปฏิฆะ คือ ความกระทบกระทั่งในใจ	๖. รูปราคะ คือ ความติดใจในรูปธรรมอันปราณีต
๗. อรูปราคะ คือ ความติดใจในอรูปธรรม	๘. มานะ คือ ความถือว่าตัวเป็นนั่นเป็นนี่
๙. อุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน	๑๐. อวิชชา คือ ความไม่รู้จริง

๓) พระอนาคามี ละสังโยชน์ได้เพิ่มอีก ๒ ประการคือ ความคิดใจในกามคุณ และความ
หงุดหงิดรำคาญใจ หรือการกระทบกระทั่งในใจ

๔) พระอรหันต์ละสังโยชน์ได้ทั้งหมด

๗. ปัญหาเรื่องนิพพาน

เนื่องจากนิพพานเป็นเรื่องที่มีความละเอียดลึกซึ้งมาก บุคคลไม่สามารถรู้แจ้งได้ด้วยประสาท
สัมผัสทั้ง ๕ ไม่สามารถรู้ได้ด้วยการคิดตามหลักเหตุผล(อดักกาวจร) และสิ่งบัญญัติรวมทั้ง
สัญลักษณ์ต่างๆ ก็ไม่สามารถเข้าถึง(อนิรวจะนิยะ) เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่อยู่เหนือโลก (โลกุตตระ)
เป็นสิ่งที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง(อสังขตะ) ไม่มีการเกิดดับ อยู่เหนือเหตุผลทั้งปวง ด้วยเหตุดังกล่าวจึง
ทำให้นักปราชญ์ นักการศาสนา และนักศึกษา ประสพปัญหาในการที่จะเข้าใจ นิพพาน โดยเฉพาะ
ปัญหาเกี่ยวกับนิพพาน ๔ ประการคือ

๑. นิพพานเป็นสิ่งที่มียู่หรือไม่

๒. นิพพานเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้หรือขาดสูญ

๓. ภาวะหรืออนาคตผู้บรรลุนิพพานหลังจากจากโลกไปแล้ว

๔. ปัจจุบัน บุคคลจะรู้แจ้งบรรลุนิพพานได้หรือไม่

ปัญหาเรื่องนิพพานเป็นสิ่งที่มียู่หรือไม่ ปัญหานี้ผู้ที่บรรลุนิพพานแล้ว ความ
สงสัยใดๆ ก็หมดสิ้นไป แต่ผู้ที่ศึกษาก็พอที่จะเข้าใจได้บ้าง ก็ด้วยการอาศัยหลักฐานจากคัมภีร์ต่างๆ
ที่สำคัญคือคัมภีร์พระไตรปิฎก รวมทั้งคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในภายหลัง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งรจนา
โดยพระพุทธโฆษาจารย์ มีการอธิบายและกล่าวถึงนิพพานในการตอบข้อกล่าวหาของลัทธิอื่นๆ
ที่ว่านิพพานเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่หรือเป็นสิ่งที่ขาดสูญ(อุจเฉตะ) โดยพระพุทธโฆษาจารย์ ได้กล่าวว่า

“นิพพานไม่ใช่ไม่มีเหมือนเขากระต่ายไม่มี

ถ้านิพพานไม่มี มรรค(สมาธิและปัญญา) ก็จะไร้ความหมาย

การที่คนโง่รับรู้ด้วยประสาทสัมผัสไม่ได้

มิได้หมายความว่าสิ่งนี้ไม่มี”

อย่างไรก็ตามนักศึกษาคควรระหนักถึงศัพท์บัญญัติที่ว่า “มีอยู่” เพราะคำว่า “นิพพานมีอยู่”
มีความหมายที่เทียบเคียงได้ในระดับโลกียบัญญัติ เป็นการชี้ให้เห็นเพียงว่า นิพพานไม่ใช่สิ่งมายา
การหรือความฝัน หรือสิ่งที่ไม่มีอยู่เลย เช่น หนวดเต่า เขากระต่าย เป็นต้น

ปัญหาเรื่องนิพพานเป็นสิ่งที่ยิ่งแท้หรือขาดสูญ เป็นปัญหาที่คล้ายคลึงกับปัญหาแรก แต่ประเด็นนี้จะบ่งชี้ในแง่ที่มีผู้แปลความหมายผิด ทำให้เกิดความเข้าใจผิด โดยเฉพาะนักปราชญ์ชาวตะวันตกส่วนมาก เช่น โอลเดนเบิร์ก(Oldenber) พอล ดาห์ลท์ (Poul Dahlke) ที่เชื่อว่านิพพานเป็นความสูญเปล่า (Complete Nihilism) รวมทั้งนักปรัชญาสายวัตถุนิยม จักรกลนิยม วิวัฒนาการนิยม คอมมิวนิสต์(วัตถุนิยมวิชาการ) ที่เข้าใจว่า

นิพพาน คือ การทำลายตนเอง (Self-extinction)

นิพพาน คือ ฆัตวินิบาตกรรม (Suicide)

นิพพาน คือ สูญเปล่า (Absolute zero)

แนวคิดเกี่ยวกับนิพพานดังกล่าวนี้ถ้าจะตีความตามสภาวะธรรม อาจอธิบายได้ใหม่ เช่น การทำลายตนเอง หมายถึง ทำลายความสำคัญผิดว่ามีตัวตน ฆัตคาที่เที่ยงแท้ หรือสูญเปล่า หมายถึง ความเห็นแก่ตัวด้วยความเป็นโลก ความโกรธ ความหลง สูญสิ้นไปเปล่า ไม่ปรากฏในจิต แต่ตามหลักพุทธปรัชญานั้นถือว่า นิพพานไม่ใช่ความขาดสูญหรือดับสูญ ดังไวพจน์ที่ใช้แทนคำว่า นิพพาน เช่น ที่พึ่ง(ที่ประ) ฝั่งโน้น(ปาระ) ความสงบยิ่ง(บรมสันติ) ความสิ้นภพ(ภวนิโรธ) ความจริงสูงสุด(ปรมัตถสังขะ) ความสุขอย่างยิ่ง (บรมสุข) สิ่งที่อยู่เหนือวิสัยโลก(โลกุตตระ) เป็นต้น

ปัญหาภาวะหรืออนาคตผู้บรรลุนิพพานแล้ว และถ้าสิ้นชีวิตลงจะเป็นอย่างไร จะมีชีวิตเป็นอมตะหรือจะสูญเปล่า ซึ่งในเรื่องนี้ในพระไตรปิฎก สังยุตตนิกาย ได้บันทึกคำสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระอนุรุทธะ ไว้ดังนี้

พระพุทธเจ้า : เธอคิดใหม่ว่า ตถาคคมืออยู่ต่างหากจากเบญจขันธ์

พระอนุรุทธะ : ไม่ พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : เธอคิดใหม่ว่า ตถาคคมืออยู่นอกเหนือต่างหากจากเบญจขันธ์

พระอนุรุทธะ : ไม่ พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : เมื่อเป็นเช่นนี้ เป็นการเหมาะสม ถูกต้องไหมที่จะกล่าวว่า

ตถาคคมืออยู่หลังปรินิพพานแล้ว

ตถาคคไม่มีอยู่หลังปรินิพพาน

ตถาคคมืออยู่ในรูปอื่น

ตถาคคมืออยู่และไม่ได้อยู่ก็ไม่ใช่

พระอนุรุทธะ : ไม่ถูกต้องพระเจ้าข้า

หรือในบทสนทนามาระหว่างพระพุทธเจ้ากับวัจฉโกตตะ ที่ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ ดังนี้

พระพุทธเจ้า : ไฟที่อยู่ตรงหน้าเธอเมื่อดับแล้วไปไหน

ไปทิศตะวันตกหรือตะวันออก

ไปทิศเหนือ หรือทิศใต้

วัจฉโกตตะ : ไฟเกิดขึ้นก็เพราะเชื้อ เช่น ฟาง และ ไม้ เป็นต้น

เมื่อดับก็เพราะหมดเชื้อ

จะพูดว่าไฟดับแล้ว ไปทิศใดย่อมไม่ถูกต้อง

พระพุทธเจ้า : เช่นเดียวกัน วัจฉโกตตะ เบญจขันธ์(บุคคล) มีอยู่

หรือดับไป ก็เพราะเชื้อ

ปัญหาเรื่องว่าในปัจจุบัน บุคคลจะรู้แจ้งบรรณนิพพานได้หรือไม่ ในปัญหานี้พุทธปรัชญาถือว่า ภาวะจิตของผู้บรรลुरूแจ้งนิพพานเป็นสิ่งที่บุคคลอื่น แม้พรหมหรือพระเจ้าทั้งหลายก็ไม่สามารถที่จะหยั่งรู้ได้ นอกจากพระอรหันต์ด้วยกันเท่านั้น แต่ถ้าวร่างกายแตกสลาย สิ้นชีวิตไปแล้ว แม้พระอรหันต์องค์อื่นก็รู้ไม่ได้

กิจกรรมเสนอแนะ

ให้นักศึกษาจัดกลุ่มประมาณ ๕-๖ คน อภิปรายถึง ผลดี-ผลเสีย ของความเชื่อที่ว่านิพพานมีอยู่จริง

คำถามท้ายบท

๑. นิพพาน คืออะไร มีกี่ประเภท อะไรบ้าง
๒. จงวิเคราะห์ข้อความที่ว่า “นิพพานเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะบุคคลไม่สามารถจะละตัณหาได้เด็ดขาด”
๓. คำสอนเรื่องนิพพาน มีลักษณะเป็นสัสสตปฏิญญา หรืออุจเฉทปฏิญญาใช่หรือไม่ จงอธิบายพร้อมยกตัวอย่าง